

УДК 141+378. (+004.9)

Є. А. Пінчук,

кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий спеціаліст  
(Інститут вищої освіти АПН України, м. Київ)

## СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

*Аналізується зміст модернізації системи вищої освіти в Україні; звертається увага на інформацію освіти як одного з найважливіших стратегічних напрямів, що забезпечує підвищення ефективності й технології навчання, моніторингу якості підготовки фахівців, якості функціонування системи освіти й ефективності управління системою освіти.*

Модернізація освіти виступає найважливішою умовою успішного розвитку процесів модернізації суспільства. Адже саме у сфері освіти готуються й виховуються ті люди, які не тільки формують нове модернізаційне середовище суспільства, але яким саме й належить жити та працювати в цьому новому середовищі. Модернізація освіти – це процес, система підготовки людини до повноцінного життя в умовах модернізаційного суспільства. Як підкреслює українська дослідниця А. І. Бойко: "Світ за останні десять-п'ятнадцять років став дещо іншим. Іншою має бути й система підготовки людини до життя" [1: 5].

Починаючи з 1950 року, загальний обсяг знань у світі подвоювався кожні 10 років, з 1970 року – кожні 5 років, а з 1991 року – щорічно. На початок XXI століття обсяг знань у світі збільшився більш ніж в 250 тисяч разів – це явище отримало назву "інформаційного вибуху" або "інформаційної революції". Остання і стала однією з ознак переходу нашої цивілізації в нову модернізаційну добу розвитку людства.

На думку А. І. Ракітова, який почав досліджувати феномен модернізаційного інформаційного суспільства ще у 1980-х роках, характерними його ознаками є наступні:

- кожен член суспільства у будь-який час доби й у будь-якому місці країни має доступ до потрібної йому інформації;
- суспільство здатне забезпечити кожного члена як комп'ютерами, так і засобами зв'язку;
- суспільство здатне проводити всю необхідну для його життєдіяльності інформацію [2: 19].

Модернізаційна цивілізація поступово формується і визріває всередині постіндустріального суспільства, а критерії переходу країни до стадії інформаційного суспільства можуть бути віднесені до таких груп:

- економічні критерії (зокрема, понад 50% валового національного продукту країни має створюватися в інформаційній сфері суспільства);
- соціальні критерії (частка зайнятого населення, пов'язаного з виробництвом інформаційних продуктів, послуг, засобів інформатизації);
- технологічні критерії (рівень розвитку інформаційного потенціалу суспільства, інформаційної озброєності суспільства, співвідношення сумарної обчислювальної потужності країни до чисельності її населення). Цей коефіцієнт був запропонований одним із піонерів інформатизації в СРСР, академіком А. П. Єршовим, ще в 1988 році [3].

Таким чином, модернізація суспільства характеризується переплетенням наступних процесів: бурхливе зростання й оновлення інформації (інформаційний вибух); обробка і розповсюдження інформації за допомогою інформаційних технологій; масова комп'ютеризація сфери виробництва, освіти, науки, побутової сфери; перетворення інформації і наукових знань на основний економічний і стратегічний ресурс.

Модернізація – це загальний і неминучий період розвитку людської цивілізації, період освоєння інформаційної картини миру, усвідомлення єдності законів функціонування модернізації в природі і суспільстві, практичного їх застосування, створення індустрії виробництва і обробки інформації. Широке філософське визначення поняття "інформатизація", лежить в основі модернізації, належить вже цитованому академікові А. П. Єршову, який писав: "Інформатизація – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повного використання достовірного, вичерпного і випереджаючого знання в усіх областях людської діяльності" [3: 82].

І. В. Соколова відзначає, що процес інформатизації повинен "органічно вписуватися в сукупну систему соціальної діяльності, здійснюючи її інтенсифікацію" [4: 23]. Інформаційне суспільство, що формується, має на меті підвищення ефективності створення, перетворення і споживання інформації на основі перспективних інформаційних технологій. Інформація стає стратегічним ресурсом суспільства, який у цілому обумовлює його здатність до успішного розвитку.

На початку XXI століття велика частина розвинених країн світу знаходиться на стадії індустріального суспільства, а країни "великої сімки" – вже на стадії переходу від

постіндустріального до інформаційного суспільства (ще в 1986 році загальний обсяг господарської діяльності США в інформаційній сфері становив 60% валового національного продукту). Сучасна Україна за своїми макроекономічними показниками відноситься до країн, що розвиваються, й у ній тільки почався перехід від індустріального до постіндустріального суспільства.

Формування єдиного модернізаційного інформаційного простору засноване на розвитку глобальних інформаційно-комунікаційних систем, на використанні уніфікованих міжнародних протоколів інформаційного обміну та методів віддаленого доступу до баз даних і знань різного призначення. Включеність тієї або іншої країни в цей світовий модернізаційний простір, а також рівень розвитку власного національного інформаційного простору – є тими двома найважливішими необхідними умовами, які можуть дозволити цій країні вступити на шлях прискореного науково-технічного та технологічного розвитку.

Проте, внаслідок нерівномірності соціального й економічного розвитку, а також у результаті відставання у сфері освіти, багато країн світу не зможуть забезпечити виконання цих основних умов і – навпаки – можуть бути витіснені на узбіччя світового простору. Прогнози фахівців свідчать про те, що глобальна модернізація суспільства в XXI столітті істотно підсилить технологічну й економічну диференціацію між передовими країнами та країнами, так би мовити, приреченими перманентно "наздоганяти", країнами "відсталими назавжди". Виникає проблема інформаційної нерівності різних країн у новому високоавтоматизованому світовому інформаційному середовищі.

Рівень модернізації суспільства, наявність і доступність достовірної інформації про стан і динаміку розвитку економічних, соціальних і політичних процесів вирішальним чином визначають можливості владних структур і суспільства в цілому по виробленню й реалізації ефективних рішень не лише в освітній, а й у військово-стратегічній, економічній, екологічній і соціальній сферах у цілому. Модернізація та інформатизація суспільства виступає як найважливіший елемент системи виживання суспільства, його національної безпеки.

Потрібно підкреслити, що модернізація суспільства – це організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів.

Модернізація освіти – це процес підготовки людини до повноцінного життя в умовах інформаційного суспільства. У нашому дослідженні ми вивчаємо процеси модернізації освіти як необхідний чинник розвитку суспільства.

Модернізація, інформатизація освіти – це універсальна новація, але її соціальна ефективність для акторів освіти не однакова. Цю думку підтримують українські дослідники в галузі філософії освіти В. Г. Кремень [5; 6], В. П. Андрущенко [7], М. І. Михальченко [8; 9], Л. М. Забродська [10], А. Ю. Пилипчук [11] та ін. Особливістю вітчизняного підходу й відображенням здавна властивої українській світоглядній традиції схильності до гуманізму та людиноцентризму є виважений підхід до осмислення змісту модернізації освіти, зокрема й в іпостасі її інформатизації: вибудовувати стратегії такої модернізації потрібно, з одного боку, добре усвідомлюючи переваги комп'ютеризації освітнього процесу зокрема та українського суспільства в цілому, не впадаючи при цьому в односторонню ейфорію від можливих результатів такого вдосконалення, – а з іншого боку, тверезо оцінюючи ті виклики й загрози, які несе з собою інформатизація та які стали предметом розгляду західних дослідників, що вбачають в інформатизації виклик гуманізмові та ставляться до перспектив суспільної модернізації вкрай песимістично (Ж. Бодрійяр, З. Бауман).

Так, В. Г. Кремень вважає основними перевагами інформатизації української освіти наступне: без комп'ютерної грамотності не можна бути конкурентоспроможним на сучасному ринку праці; комп'ютер виступає як засіб досягнення індивідуалізації, а тому й більшої ефективності навчання; інформаційні технології уможливають глобальний доступ до знань всього людства; стає можливим і дистанційне навчання, що виводить систему освіти на якісно новий рівень [6: 16].

Водночас, приймаючи до уваги ці аспекти інформатизації при визначенні стратегій модернізації освіти важливо не втратити при цьому головне – людину, як суб'єкта й актора освіти, відносно якої інформаційні технології виступають лише допоміжним засобом, а ніяк не самоціллю та ціллю самою по собі. Не можна тут не підтримати вагому думку М. І. Михальченка: "Впровадження інформаційних технологій – не панацея від всіх бід, а лише засіб осучаснення освіти, її модернізації у відповідності до найновіших досягнень цивілізації. І не більше" [9: 88]. Модернізація має не обмежуватися технічною своєю стороною, але використовувати інформаційний аспект для ескалації поліфункціональності освіти, для включення акторів освіти у відносини інтерсуб'єктності. Модернізація характеризується синхронізацією змін як у технологічному, так і в комунікативному і структурному компонентах освіти.

Іншими словами, модернізація як введення технічної компоненти в структуру освітнього процесу має супроводжуватися й підвищенням ролі викладача, яке пов'язане з розширенням професійної

компетентності, безперервною професійною перекваліфікацією і відповідальністю учасників комунікації за достовірність інформації і вибір адресата. Ефективним виявляється підхід до модернізації як до інституційної умови, способу демократизації доступу до освіти поза груповою ідентифікацією. Оптимізація розвитку освіти також досягається децентралізацією, перерозподілом інформаційних ресурсів на низові рівні освіти.

Соціальна стратифікація українського суспільства вносить корективи до розуміння модернізації. Дослідники підкреслюють, що форми утворення, що склалися, не стимулюють задоволення потреб у новій соціальній ситуації. Важко не погодитися з позицією одного з провідних вітчизняних фахівців у галузі філософії освіти В. П. Андрущенко, який висвітлює вирішальну залежність змісту модернізації освіти від ганебного стану сьогоденного українського суспільства: "Інноваційний розвиток освіти в цих умовах має проблематичний характер. Його здійснення знаходиться під загрозою. Неважко спрогнозувати те, що більшість наших дітей у найближчий час належної освіти не отримають й увійти в суспільний процес у якості його повноформатного суб'єкта навряд чи зможуть. Висновок, як кажуть, на поверхні: без належної освіти, виховання, культурної соціалізації підростаючого покоління і дорослих "український прорив" є справою безнадійною" [12: 7]. Тим самим проблема модернізації позначається як система структурних та інституційних суперечностей у процесі соціальної трансформації української освіти. До глобальних викликів активного опору модернізації (М. Кастельс) українська система освіти додає неузгодженість, нерівномірність, соціальну неврівноваженість.

Модернізація, яка спрямована на ефективність функціонування вищої школи, отримує свій прояв у діяльності викладачів. Педагогічну діяльність викладачів вузів можна представити як процес, що розвивається. Серед безлічі підходів до цієї проблеми нам представляється доцільним виділити структурний, функціональний і динамічний. Проаналізуємо ці підходи до діяльності викладачів вузів у контексті їх ефективності.

Аналіз структурного підходу. Почнемо з аналізу тих робіт, в яких превалує структурна спрямованість [13]. Так, ієрархічно організованою структурою бачать педагогічну діяльність автори, що пропонують аналізувати її на соціологічному, психологічному й педагогічному рівнях. Такий підхід до напрямку дослідження дійсно фундаментальний, оскільки охоплює всі "внутрішні" та "зовнішні" сторони. І, напевне, дослідження розвитку педагогічної діяльності, її "саморуху" повинні органічно "вписатися" на будь-якому рівні аналізу. Багаторівневий аналіз педагогічної діяльності, що охоплює соціологічну, психологічну і педагогічну сторони праці викладача вищої школи, в літературі нам виявити не вдалося, але окремо на кожному з цих рівнів багато авторів ведуть пошук складових структури діяльності педагога.

Соціологічний аналіз структури відображений у літературі у вигляді досліджень, що розділяють педагогічну діяльність на різні її типи, наприклад, власне педагогічну і дослідницьку, або на типи, що відображають різні знання: політичні, спеціальні, педагогічні, психологічні, методичні [14; 15]. Таке розділення й подальший аналіз дозволяють глибше вникнути в зміст соціологічної структури педагогічної діяльності, дослідити її "соціологічну ефективність", обчислити оптимально необхідні витрати часу на здійснення різних її видів. Але, розглядаючи педагогічну діяльність потрібно досліджувати її зміни про залежність від тих вимог, які пред'являє дійсність, що оточує нас. Інакше є побоювання, що, скажімо, виявлені витрати часу "на сьогоднішній день" не такі достовірні, як нам того хотілося б.

Аналізуючи педагогічну літературу, ми не отримали відповіді на питання: що саме відбувається із структурою педагогічної діяльності при зміні соціальних вимог?

Якщо соціологічний аналіз педагогічної діяльності якоюсь мірою відтворює картину її "зовнішнього" функціонування, то "внутрішня" картина багато в чому відображена в роботах на рівні психологічного аналізу. В якості об'єкта дослідження більшість авторів виділяє компонентний склад структури. Вони використовують різноманітну термінологію (блоки, композиційний базис, утворюючі сторони, специфічні характеристики тощо), але мають на увазі, як правило, одні і ті ж самі елементи структури.

Взаємозв'язок дій викладача, спрямованих на рішення педагогічних завдань, система і послідовність їх здійснення – під таким "кутом" багато авторів розглядають структуру педагогічної діяльності. П'ять компонентів структури, виявлених у дослідженнях російського психолога Н. В. Кузьміної (конструктивний, проектувальний, організаторський, комунікативний, гносеологічний), здавалося б, охоплюють усі найбільш значні сторони діяльності викладача. І завдання – досліджувати структуру в цілях оптимізації учбового процесу. Але наша мета, згідно з визначенням стратегій модернізації української системи освіти, дещо інша – зробити досконалішим процес діяльності викладачів. І тут, на наш погляд, необхідно врахувати, що структура педагогічної праці з часом змінилася, в усякому разі, повинна змінитися згідно з новими вимогами. У цьому контексті

поперечний "зріз" діяльності, який лежить в основі "моделі Кузьміної", навряд чи виявиться ефективним, оскільки розвиток тут не враховується.

Психологічний аналіз педагогічної діяльності в багатьох роботах відображений у вигляді "професіограм", використуваних вже десятки років в США, Англії, в інших європейських країнах. При цьому, особливий акцент робиться на вивчення професійних здібностей викладача, схильностей його до педагогічної професії, його особистих якостей. Серед авторів, що спираються на цей підхід особливою ґрунтовністю виділяються дослідження В. О. Сластеніна, згідно моделі якого структура педагогічної діяльності включає в себе такі розділи як особові і професійні педагогічні якості, основні вимоги до психолого-педагогічної підготовки, зміст методичної підготовки за фахом, обсяг і зміст спеціальної підготовки.

Аналіз функціонального підходу. Функціональної будови, так або інакше, торкаються всі автори, що досліджують педагогічну діяльність. Але в багатьох роботах на вивчення функцій робиться особливий наголос, підкреслюючи тим самим цю найважливішу сторону педагогічної праці. В межах указанного підходу нами виявлений такий напрям досліджень, який припускає розгляд діяльності викладача у вигляді систем функцій або функціональних характеристик. Тут описуються наочні й педагогічні вміння, знання, вимоги до педагогічної професії. Про характер діяльності, що розвивається, про зміну її властивості в ході розвитку, мова не йде. Але в цих роботах простежується прагнення авторів проводити дослідження з урахуванням соціального запиту суспільства, що повністю погоджується з нашим підходом щодо модернізації системи освіти в сучасній Україні.

Має місце і спроба збудувати ієрархію педагогічних функцій. Так, деякі автори ранжують педагогічні функції за ступенем їх значущості (наприклад: суспільні, методичні, організаторські, трудові, психофізіологічні) або визначають ступінь значущості функцій за згадуваною "моделлю Кузьміної". Інші не тільки ранжують їх за ступенем значущості, але й дають функціям якісні характеристики, такі як "уміла постановка учбових цілей", "систематичне планування роботи", "гнучке оцінювання успіхів студентів" і тому подібне. Зрозуміло, що ці якісні показники не можуть виникнути самі по собі, вони природним чином пов'язані з розвитком діяльності. Проте, з даних робіт неясно, в чому саме полягає цей розвиток, що саме розвиває викладача як фахівця своєї справи.

Завершуючи аналіз функціонального підходу, ми виділимо такі дослідження, в яких розділяються педагогічні функції на два види: "по відношенню викладача до вихованця" та "власне педагогічні функції". Для нас важливий сам факт виділення проблеми розвитку педагога, хоча процес взаєморозвитку об'єкта і суб'єкта в ході педагогічної діяльності в роботах не досліджується, і ця умова не висувається як основоположний чинник розвитку діяльності. Проте сформульоване в них положення про відмінність цих двох функцій ми розглядаємо як передумову нашого подальшого дослідження.

Аналіз динамічного підходу. Розвиток майстерності педагога (на цьому засновано наше визначення динамічного підходу) в педагогічній літературі розглянутий з різних боків – з позицій постановки нових завдань, вдосконалення людської особи, рівнів майстерності, обґрунтування системності дій педагогів-майстрів.

Динаміку зростання педагогічної майстерності дослідники бачать у поліпшенні умінь проектувати учбово-виховний процес, у зміні поставлених завдань, в постійній самоосвіті, зміні цілей. Деякі автори, виділяючи п'ять рівнів педагогічної майстерності, (репродуктивний, адаптивний, локально-моделюючий, системно-моделюючий знання, системно-моделюючий діяльність), підкреслюють, що на кожному з них майстерність педагога визначається певними алгоритмами дій і поведінки.

Усе, що виявлене в ході досліджень педагогічної майстерності, становить, на наш погляд, цінність, перш за все, у плані визначення вимог. Скажімо, чим краще уміє викладач проектувати учбово-виховний процес, тим вище його майстерність. Чим регулярніша його самоосвіта, тим успішніше буде його діяльність. Чим далі він бачить цілі, чим з більш довгостроковою орієнтацією працює, тим і продуктивність, а значить, і майстерність, вища.

Проте, в роботах, пов'язаних з даним підходом, на наш погляд, не розкриті закономірності руху майстерності, а значить і руху педагогічної діяльності. Як правило, розвиток майстерності (рух по рівнях) не ув'язується з кінцевими показниками роботи викладача, тобто з діяльністю "об'єкта", що знижує практичну значущість таких досліджень. У цілому, огляд різних напрямів досліджень педагогічної діяльності показав, що це явище не аналізується як процес, що розвивається, немає цілісного розгляду педагогічної діяльності в розвитку, хоча тенденції до такого підходу і його передумови вже намітилися.

Підсумовуючи аналіз змісту модернізації системи вищої освіти в Україні, слід повторити, що інформатизація освіти виступає як один із найважливіших стратегічних напрямів, що забезпечують підвищення ефективності й технологій навчання, моніторингу якості підготовки фахівців, якості функціонування в цілому системи освіти й ефективності управління системою освіти, і матеріально-

технічного оснащення вузів. Усе це в комплексі здатне системно забезпечити підготовку людей, що здатні повноцінно жити і творчо розвиватися в постіндустріальному інформаційному суспільстві, яке формується сьогодні у світі. Модернізація не може обмежуватися технічною своєю стороною, але використовувати інформаційний аспект для ескалації поліфункціональності освіти, для включення акторів освіти у відносини інтерсуб'єктності. Модернізація як введення технічного компоненту в структуру освітнього процесу має супроводжуватися й підвищенням ролі викладача, яке пов'язане з розширенням професійної компетентності, безперервною професійною перекваліфікацією і відповідальністю учасників комунікації за достовірність інформації і вибір адресата.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій. Світоглядно-філософський аналіз / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Знання України, 2009. – 380 с.
2. Ракитов А. И. Глобальная информатизация и информатизация советского общества // Социальная информатика: Сб. научных трудов. – М.: КВШ при ЦК ВЛКСМ, 1990. – С. 13–25.
3. Ершов А. П. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 82–92.
4. Соколова И. В. Социология информатизации: Теоретико-методологическое исследование: Автореф. дисс. ... доктора социологических наук: 22.00.01. – М., 1999. – 48 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука України: Шляхи модернізації: Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
6. Кремень В. Г. Модернізація освіти – важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України // Вісник НАН України. – 2001. – № 3. – С. 22–25.
7. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2005. – 450 с.
8. Михальченко М. І. Філософія освіти і соціокультурна теорія // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 38–51.
9. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: монографія / Михальченко М. І., Андрущенко В. П., Бульвінська О. І., Лукашевич М. П., Нельга Т. О., Рябченко В. І., Самчук З. Ф. / АПН України; Інститут вищої освіти. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 224 с.
10. Забродська Л. М. Інформатизація закладу освіти: управлінський аспект: Метод. посібник. – Харків: Видавнича група "Основа", 2003. – 240 с.
11. Пилипчук А. Ю. Реформування освіти та інформатизація: основні проблеми і підходи до їх вирішення // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – Вип. 1(5). – <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08pavstf.htm>.
12. Андрущенко В. П. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти // Вища освіта в Україні. – 2009. – № 3. – С. 5–13.
13. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельно-структурная концепция. – М.: Дело, 2002. – 568 с.
14. Красноженова Г. Ф. Некоторые проблемы повышения эффективности образовательной деятельности вузов в условиях глобализации высшего образования // Глобализация и образование. Болонский процесс: Материалы "круглого стола". Вып. 2. – М.: Альфа-М, 2004. – С. 65–70.
15. Попович М. В. Рациональність і виміри людського буття. – К.: Сфера, 1997. – 290 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.02. 2010 р.

#### ***Пинчук Е. А. Соціально-філософський аспект модернізації системи освіти як становлення інформаційного суспільства.***

*Анализируется содержание модернизации системы высшего образования в Украине; обращается внимание на информатизацию образования как одного из важнейших стратегических направлений, который обеспечивает повышение эффективности и технологии образования, мониторинга качества подготовки специалистов, качества функционирования системы образования и эффективности управления системой образования.*

#### ***Pinchuk Ye. A. Social Philosophical Aspect of Modernizing the System of Education as Coming into being the Information Society.***

*The content of modernizing the system of higher education in Ukraine is analyzed; informatization of education is considered as one of the most principal strategic directions that provides improving effectiveness and technology of education, specialists training quality monitoring, the quality of educational system functioning and effectiveness of managing the system of education.*